DOI: 10.19195/2082-8322.10.4

Agnieszka Całek

ORCID: 0000-0001-5173-917X

Uniwersytet Jagielloński

Nolite te bastardes carborundorum. **Podręczna w dyskursie medialnym** **o prawach kobiet**

Skąd pochodzi podręczna?

Podręczna to postać, która swoje początki ma w prozie fantastycznej Margaret Atwood. Tak się przynajmniej wydaje, bo jak stwierdziła sama kanadyjska pisarka w wywiadzie dla „Die Welt”: „Każda powieść opowiada o czasie przed jej powstaniem”¹. W praktyce oznacza to, że powieść jest wprawdzie futurystyczną fikcją, ale opartą na licznych inspiracjach znanych Margaret Atwood w momencie pisania *Opowieści podręcznej*². Można tam znaleźć odniesienia do przeszłości i teraźniejszości, m.in. do totalitaryzmów, a także systemów społecznych, religijnych i kulturowych.

Pracę nad książką autorka zaczynała, będąc na stypendium w Berlinie Zachodnim w 1984 roku³. Odbiła wówczas podróż za żelazną kurtynę, gdzie osobiście zetknęła się z komunistycznym reżimem⁴. Powieść traktuje bowiem o państwie totalitarnym, jakie powstało na terenie Stanów Zjednoczonych po przejęciu władzy przez prawicowych ekstremistów. Nadrzędnym celem rządzących Gileadem jest zwiększenie dzietności, która z powodu katastrofy ekologicznej jest ekstremalnie niska. Urodzeń

¹ R. Kämmerlings, *To się nie może tutaj wydarzyć — bzdura!* Wywiad z Margaret Atwood, „Wyborcza.pl”, <http://wyborcza.pl/wiecejswiata/7,163753,23781148,to-sie-nie-moze-tutaj-wydarzyc-bzdura.html> (dostęp: 25.08.2018).

² M. Atwood, *Opowieść podręcznej*, Warszawa 2017.

³ M. Atwood, *Margaret Atwood on How She Came to Write The Handmaid's Tale*, „Literary Hub”, <https://lithub.com/margaret-atwood-on-how-she-came-to-write-the-handmaids-tale/> (dostęp: 30.08.2018).

⁴ *Ibidem*.

jest niewiele z powodu bezpłodności, a z urodzonych dzieci i tak jedynie nieliczne przeżywają. Sytuację ma poprawić odnowa moralna i zwrócenie się do Boga — rozumianego w tej narracji raczej starotestamentalnie — jako ten, który karze, wymaga ofiar, a za dobre zachowanie nagradza łaskami.

Powieść została opublikowana po raz pierwszy w Kanadzie w 1985 roku, niedługo później również w USA i Wielkiej Brytanii⁵. Dotąd została przetłumaczona na dziesiątki języków, a jej sprzedaż szacuje się w milionach egzemplarzy⁶. Po polsku została opublikowana w roku 1992⁷. Futurystyczna narracja stała się punktem wyjścia do budowania opowieści transmedialnej, w ramach której powstał dotąd: pełnometrażowy film niemieckiego reżysera Volkera Schlöndorffa (1990)⁸, opera autorstwa duńskiego kompozytora Poula Rudersa (2003)⁹ i amerykański serial Bruce’a Millera dla platformy Hulu¹⁰ dostępnej w USA i Japonii (w Polsce prawa do emisji miała platforma Showmax¹¹). Sezon pierwszy wyemitowano w 2017 roku, drugi w 2018, a sezon trzeci zaczęto emitować w czerwcu 2019 roku¹².

To właśnie serial zagwarantował prawdziwy rozwój narracji i jej wyjście z niszy. Książkę czytali bowiem głównie miłośnicy fantastyki, film nie przebił się do szerszej publiczności, a opera w ogóle miała dość zawężone grono odbiorców. Serial cieszy się dużą popularnością, ale niestety trudno chociażby w przybliżeniu określić jego oglądalność. Platformy udostępniające seriale od dawna strzegą danych na ten temat. O *Opowieści podręcznej* wiadomo jedynie, że jest najczęściej oglądaną produkcją Hulu¹³. Można również zaryzykować twierdzenie, że jest to serial, który czyni tę platformę coraz bardziej rozpoznawalną¹⁴.

Mimo braku danych od producentów i platform VOD różne firmy analityczne podejmują próby szacowania skali zjawiska. Portal Serialowa przywołuje badania Parrot Analytics, które posługuje się wskaźnikiem Average Demand Expressions, który mierzy popularność serialu w internecie, również w mediach społecznościowych,

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*.

⁷ M. Atwood, *Opowieść podręcznej*, Warszawa 1992.

⁸ *Opowieść podręcznej*, reż. V. Schlöndorff, 1990.

⁹ R. Platt, *Revisiting „The Handmaid’s Tale”, the Opera*, <https://www.newyorker.com/culture/culture-desk/revisiting-the-handmaids-tale-the-opera> (dostęp: 30.08.2018).

¹⁰ *Handmaid’s Tale*, „Hulu”, <https://www.hulu.com/welcome> (dostęp: 30.08.2018).

¹¹ *Opowieść podręcznej*, „Showmax”, 30 sierpnia 2018, <https://www.showmax.com/pol/tvseries/lv093ezv-opowiesc-podrecznej> (dostęp: 30.08.2018).

¹² *Opowieść podręcznej (2017-) serial TV*, „FilmWeb”, <https://www.filmweb.pl/serial/Opowieść+podrecznej-2017-771634> (dostęp: 30.08.2018).

¹³ M. Wawrzyn, *Najpopularniejszy netfliksowy serial lata 2017 to wcale nie „The Defenders”. Komu udało się przebić Marvela?*, <http://www.serialowa.pl/160082/najpopularniejszy-serial-lato-2017-netflix/> (dostęp: 25.10.2015).

¹⁴ *Global Television Demand Report, January–December 2017*, s. 7, <http://www.upa.it/static/upload/par/parrot-analytics-the-global-tv-demand-report-2017.pdf> (dostęp: 25.08.2018).

obejmuje to: „liczbę odsłon, postów w serwisach społecznościowych i na blogach, komentarzy, torrentów itp.”¹⁵ W okresie od 14 lipca do 11 października 2018 roku wskaźnik ten dla samego USA wynosił nieco ponad 11,5 mln¹⁶. Natomiast za cały rok 2017 wynosił niecałe 20 mln dla USA¹⁷, ponad 4 mln dla Wielkiej Brytanii¹⁸, ponad 2 mln dla Kanady¹⁹ i ponad milion dla Australii²⁰.

Serial *Opowieść podręcznej* był też wielokrotnie nagradzany w konkursach branżowych, również tych najbardziej prestiżowych. Był między innymi niekwestionowanym zwycięzcą gali nagród Emmy²¹. Zdobył osiem statuetek, w tym w kategorii najlepszy serial dramatyczny, najlepsza aktorka w serialu dramatycznym — dla odtwórczyni głównej roli Elisabeth Moss, najlepsza aktorka drugoplanowa w serialu dramatycznym — dla Ann Dowd²². Był to pierwszy raz, gdy w dwóch najważniejszych kategoriach nagrodzono jeden serial produkowany dla platformy internetowej²³. Produkcja otrzymała także dwa Złote Globy — w kategorii najlepszy serial dramatyczny i najlepsza aktorka w serialu dramatycznym²⁴.

O popularności narracji *Opowieści podręcznej* świadczy też zainteresowanie mediów serialem, książką, ich twórcami oraz społecznym oddziaływaniem. Jest to widoczne choćby w wynikach wyszukiwania przy pomocy wyszukiwarki Google hasła „Handmaid’s Tale” i „Opowieść podręcznej”, z zawężeniem do wiadomości. Hasło w języku angielskim wystąpiło w ponad 5 mln wyników, zaś w języku polskim w 5300.

Kim jest kobieta w Gileadzie?

Jak już wspomniano, państwo Gilead jest totalitarne, skupia się wokół tradycyjnych wartości. Rządzone jest przez grupę uprzywilejowanych mężczyzn (komendantów), którzy podporządkowują wszystkie sfery życia kraju zwiększeniu diety. Wiąże się to z koniecznością kontroli kobiet. Wszystkie one tracą prawo do pracy zawodowej, nie mogą prowadzić samochodu, nie mogą również czytać ani pisać. Bycie przyłapaną na czytaniu lub pisaniu grozi obcięciem palca. W państwie jest widoczna

¹⁵ M. Wawrzyn, *op. cit.*

¹⁶ *Ibidem.*

¹⁷ *Global...*, s. 15.

¹⁸ *Ibidem*, s. 20.

¹⁹ *Ibidem*, s. 25.

²⁰ *Ibidem*, s. 30.

²¹ K. Barzowski, *Rok 2017 na małym ekranie. Kto wygrał grę o telewizyjny tron?*, <https://kultura.onet.pl/film/wywiady-i-artykuly/rok-2017-na-malym-ekranie-kto-wygral-gre-o-telewizyjny-tron/3bdem2j> (dostęp: 25.08.2018).

²² *Opowieść podręcznej (2017–) serial TV. Nagrody*, „FilmWeb”, <https://www.filmweb.pl/serial/Opowiesc+podrecznej-2017-771634/awards> (dostęp: 30.08.2018).

²³ *Global...*

²⁴ *Opowieść podręcznej (2017–) serial TV. Nagrody...*

społeczna stratyfikacja — dotyczy to zarówno kobiet, jak i mężczyzn, ale mężczyźni nie podlegają tak silnie opresyjnemu systemowi jak kobiety. Wśród kobiet wyróżnia się — w kolejności od grupy o najniższym statusie: niekobiety, podręczne, marty, gospożony, żony, ciotki.

Niekobiety

To osoby o najniższym statusie w Gileadzie. Trafiają do obozów pracy, najczęściej pracują przy substancjach radioaktywnych, w wysokim skażeniu i w warunkach urągających ludzkiej godności. Umierają z powodu wyczerpania i chorób panujących w obozach. Niektóre są również zmuszane do prostytucji w nielegalnych lokalach rozrywkowych, gdzie bawią się komendanci. Kobiety tam trafiające nie mają żadnych praw, ich powinnością jest spełnianie fantazji mężczyzn. Niekobietą może być też przestępczyni, która złamała prawo, przy czym może to oznaczać np. przyłapanie na działalności intelektualnej, niesubordynację, próbę oporu, homoseksualizm, który w Gileadzie jest określany jako „zdrada rodzaju”. Niekobietą może się też stać podręczna, która po tym jak została przydzielona do kilku mężczyzn z rzędu, nie zaszła w ciążę i nie urodziła dziecka, czyli okazała się nieprzydatna dla kraju. Określenie „niekobieta” jest obelgą, używają jej np. funkcjonariusze służb Gileadu.

Fizycznie niekobiety w obozach wyglądają na umęczone, często są okaleczone (brak oka, palców, dłoni) lub oszpecone chorobą. Noszą niebieskie, zniszczone stroje. Dla większości z nich obóz pracy jest ostatnim etapem życia, jedynie nieliczne, płodne niekobiety, mogą wrócić z obozu, ale tylko w roli podręcznej.

Podręczne

To szczególny rodzaj kobiet, które są płodne, ale przez państwo zostały uznane za niemoralne grzesznice. Przy czym może to oznaczać życie w drugim związku małżeńskim lub związku nieformalnym, bycie wyzwoloną, bycie feministką czy lesbijką. Jeśli kobiety mają dzieci, są im one odbierane i oddawane bezdzietnym parom z Gileadu. Zdaniem rządzących bycie podręcznymi jest dla nich szansą na odkupienie grzechów poprzedniego życia. Kandydatki na podręczne są siłą umieszczane w tzw. czerwonym centrum, gdzie są psychicznie łamane, a najbardziej odporne fizycznie — torturowane. Następnie są szkolone do swojej przyszłej roli surogatek.

Ich istnienie motywowane jest fragmentem *Księgi Wyjścia Starego Testamentu*, gdzie bezpłodna Rachela oddaje mężowi — Jakubowi swoją niewolnicę Bilhę i ta ma im urodzić dziecko. Podręczne mają rodzić dzieci bezdzietnym małżeństwom z grupy uprzywilejowanej, tzn. komendantom i ich bezpłodnym żonom. O bezpłodno-

ści mężczyzn się nie mówi, za brak dziecka zawsze odpowiedzialna jest kobieta, bez względu na pozycję społeczną jaką zajmuje.

Wszystko to okraszone jest religijną ideologią, a sam akt seksualny — będący w rzeczywistości gwałtem na podręcznej — określany jest jako „ceremonia”. Raz w miesiącu podręczna musi odbyć stosunek z komendantem, do którego domu trafia. W czasie samego aktu leży ona w nogach żony komendanta. Przed rozpoczęciem „ceremonii” w obecności wszystkich domowników odczytywany jest stosowny fragment ze *Starego Testamentu*. Jest to pole do rozmaitych nadużyć, bo poza oficjalnymi, usankcjonowanymi prawem aktami, podręczne są też często wykorzystywane przez swoich panów, najczęściej nie są też ulubienicami żon, które także stosują wobec nich różne formy przemocy.

Podręczne noszą charakterystyczne czerwone sukienki i peleryny, a na głowach białe czepki. Są dobrze widoczne i rozpoznawalne. Mogą się poruszać tylko w odgórnie przydzielonych parach. Ma to na celu przede wszystkim wzajemną kontrolę, są zobowiązane do tego, by donosić na swoje koleżanki z pary. Kobiety pozbawiane są tożsamości, odbiera się im imiona i nazwiska. Stają się podręcznymi, które mają swój numer. Na czas przydzielenia do konkretnego domu zyskują imię od imienia komendanta (np. główna bohaterka to Freda — Offred). Zmiana komendanta oznacza też zmianę imienia.

Poza zadaniami związanymi z prokreacją (stosunki z komendantem, donoszenie ewentualnej ciąży, karmienie dziecka), mogą robić zakupy dla domu, do którego zostały przydzielone. Biorą także udział w pseudoreligijnych rytuałach, wśród których są np. spotkania modlitewne z odznaczeniami dla zasłużonych dla kraju i ślubami, w których nagrodą dla dobrze sprawującego się funkcjonariusza jest całkowicie nieznana mu żona, często nieletnia. Bywają też wykonawczyniami wyroków śmierci na ludziach, którzy dopuścili się przestępstw wobec podręcznych lub dzieci — ich zadaniem jest grupowy mord, gołymi rękami lub przez kamienowanie.

Podręczne stawiają też opór, często bierny, nie angażują się i nie podejmują działania, gdy są do niego wzywane. Ponoszą za to kary, najczęściej cielesne — od rażenia prądem do poważnych okaleczeń. Nadzorczyńnie znęcają się również nad nimi psychicznie. Zdarza się, że podręcznym udaje się podjąć jakąś akcję wspólnie. Tak na przykład odmówiły ukamienowania koleżanki, która razem z urodzonym w domu komendanta dzieckiem chciała się rzucić do wody. Kobiety za niewykonanie polecenia zostały surowo ukarane. Udało im się jednak ocalić zrozpaczoną, młodą matkę. Z narażeniem życia angażują się także w działania podziemnej organizacji Mayday, która wspiera prześladowanych w Gileadzie.

Podręczna, której uda się zejść w ciążę i urodzić zdrowe dziecko zaczyna być obiektem pożądania i dzięki temu może trafić do lepszego domu. Dziecko natomiast jest jej odbierane i nie może mieć z matką żadnego kontaktu. Od żony komendanta zależy, jak szybko to nastąpi. Podręczna, której się nie uda zejść w ciążę, otrzymuje kolejny

przydział, a ten może się okazać gorszy od poprzedniego. Po kilku nieudanych próbach z różnymi komendantami podręczna trafia do obozu pracy, staje się niekobietą.

Marty

Marty to również kobiety o niskim statusie. Podobnie jak podręczne są pozbawiane tożsamości. Wszystkie są po prostu martami i mają przypisany numer. Zajmują się prowadzeniem domów komendantów, sprzątają, piorą, gotują, robią zakupy. To kobiety niezamężne lub wdowy. Być może są wśród nich bezpłodne, ale takie, które nie zostały uznane przez władze za grzesznice lub przestępczynię. W toku narracji widzowie mogą się dowiedzieć, że wśród mart jest np. wybitna neonatolożka. Marty noszą szarozielonkawę suknie i welony. Ich strój bardzo przypomina zakonny habit.

Gospożony

Kobiety, które wraz z rodzinami przystosowały się do warunków dyktowanych przez Gilead to gospożony. Można je uznać za przeciętne mieszkanki kraju. Prawdopodobnie stanowią największą grupę kobiet, ale w narracji są najmniej eksponowane. Gospożony nie pracują zawodowo, zajmują się domem i dziećmi. Rodzinę utrzymuje mąż. Kobieta jest zobowiązana nie tylko do skromności, posłuszeństwa wobec męża i rodzenia dzieci dla reżimu, ale musi też wraz z rodziną publicznie wyznawać jedyną słuszną w Gileadzie religię. Niesubordynowane gospożony może spotkać kara, mogą stać się podręcznymi, trafić do obozu pracy lub w przypadku poważniejszych przestępstw zostać skazane na śmierć.

Gospożony noszą szare stroje, ale nie stanowią one jednolitego uniformu, jak ma to miejsce w przypadku mart i podręcznych. Mają jednak wyglądać skromnie. Tym kobietom nie odbiera się tożsamości, mogą używać swojego imienia. Są jednak całkowicie zależne od mężów.

Żony

Najwyżej usytuowaną społecznie grupą kobiet są żony komendantów. Również całkowicie podporządkowane swoim mężom. Nie muszą się jednak zajmować nawet kwestiami domowymi, gdyż jest to zadanie mart. Tym, które nie mogą się doczekać własnego dziecka przydzielane są podręczne. Zadaniem żon jest ich nadzorowanie. Relacje między żoną i podręczną mogą być bardzo różne, od współczucia i zrozumienia, po zazdrość i przemoc. Żony komendantów tylko pozornie są uprzywilejowane,

podobnie jak pozostałe opisane dotąd grupy nie mogą pracować, ani też czytać i pisać. Mogą za to zajmować się dziećmi, ogrodem, robótkami ręcznymi czy urządzeniem domu.

Żony nie są pozbawione tożsamości. Noszą gustowne stroje w kolorze morskim, najczęściej są to suknie. Mimo jednolitego koloru odzież żon nie jest identyczna. Kroje i style mogą być różne, przy czym ważne jest, by były skromne. Żony na ogół nie noszą nakryć głowy.

Ciotki

Jedyna grupa kobiet, która cieszy się pewnymi przywilejami to ciotki. Zajmują się one prowadzeniem czerwonego centrum, szkolą podręczne i sprawują nad nimi opiekę, odpowiadają za przydzielanie podręcznych do konkretnych domów. To również one je łamią, karzą i torturują. Zadania te można określić jako ich pracę zawodową. Mają też wyjątkowe prawo do używania materiałów piśmienniczych. Mogą np. prowadzić dzienniki ciąży swoich podopiecznych i robić na ich temat zapiski.

Ciotki noszą brązowe stroje, mają też przy pasach urządzenia do rażenia prądem, którymi dyscyplinują podręczne w „czerwonym centrum”. Są brutalne i bezwzględne, a jednocześnie oddane swojemu krajowi i przekonane całkowicie o słuszności głoszonej w nim ideologii. Nad podręcznymi mają nieograniczoną władzę, towarzyszą im w czasie szkolenia, ale także później, odwiedzają podręczne, dbają o nie w czasie ciąży. Kontrolują relację żona — podręczna. Są paniami życia i śmierci, jako jedyne kobiety mogą się przeciwstawić strażnikom i wydawać im polecenia. Organizują też rytualne wykonywanie wyroków śmierci, podczas których skazańców zabijają razem podręczne.

Dziewczynki

Trudno je nazwać specjalną kategorią kobiet, bo dopiero czas pokaże do jakiej grupy trafią. Niemniej należy o nich wspomnieć, bo mają znaczący wpływ na postawy swoich matek. Dzieci są odbierane kobietom upadłym (kandydatkom na podręczne), kilkuletnia córka głównej bohaterki trafia do nowej rodziny. Nosi różowy strój i jest wychowywana na przyszłą przykładną gileadzką żonę. Niemniej matka nie rezygnuje z walki o nią. Jest to główny motyw jej postępowania w bardzo wielu sytuacjach.

Przykład dziewczynki wychowywanej na żonę to również nastolatka, która zostaje przywieziona do miasta z wioski, gdzie żyła z rodziną na farmie. Gdy osiągnęła dojrzałość płciową została przydzielona kierowcy jednego z komendantów jako gospożona. Jest doskonale nauczona jaka jest jej powinność wobec kraju i męża,

wie, czego się od niej oczekuje. Religijne formuły, które motywują jej zachowania wygłasza nie bez trudu, ale z przekonaniem. Jest dobrze przygotowana do swojej roli i zaangażowana.

Pojawiają się też w narracji dwa niemowlęta płci żeńskiej. Obecność dziewczynek skłania ich matki, czyli żony komendantów, do podjęcia walki o prawa kobiet (matki surogatki walczą od początku). Próba rozszerzenia autonomii kobiet chociażby o prawo do czytania została brutalnie stłumiona przez mężczyzn. Żony są pogodzone ze swoim losem, ale przyszłość córek leży im na sercu, zastanawiają się w jakim kraju będą żyć, jak dorosną.

Dlaczego podręczna jest symbolem walki o prawa kobiet?

Żadna z grup nie jest tak wyrazista jak podręczne, to główny powód, dla którego to akurat one stały się symbolem walki o prawa kobiet. Zarówno fizyczna charakterystyka, jak też cechy społeczne podręcznych sprawiają, że postaci te są najbardziej odpowiednie do wykorzystania przez środowiska kobiece do walki o swoje prawa. Ich społeczna jaskrawość zaczyna się od stroju. Noszą identyczne, czerwone suknie i płaszcze oraz białe czepki. Czerwień jest bardzo dobrze widoczna. Naznacza, ale stanowi też uniform. W ostatnim odcinku pierwszego sezonu serialu główna bohaterka mówi: „Nie powinni byli nas ubierać w mundury, jeśli nie chcieli byśmy były armią”²⁵. Podręczne są ze sobą związane, prawdopodobnie wynika to z faktu, że mają wspólne doświadczenia z okresu przebywania w czerwonym centrum. Nie wydaje się, by którakolwiek inna grupa kobiet w tej narracji była tak spójna.

Więź zadzierzgnięta w okresie szkolenia okazuje się być trwała, bo tak naprawdę stanowi punkt wyjścia do budowania relacji, co w Gileadzie nie jest ani możliwe, ani też pożądane. Podręczne we wzajemnych stosunkach mogą okazywać uczucia, zainteresowanie i troskę, a także przejawiać swoją tłumioną tożsamość. Dzięki tej bazie podręcznym udaje się podejmować wspólne akty nieposłuszeństwa, przekazywać sobie ważne informacje, a także brać udział w ruchu oporu. Kobiety wprawdzie spędzają czas głównie w domach, do których są przydzielone, ale mają też wiele okazji do tego, by się spotkać w większej grupie, a nie tylko ze swoją partnerką z pary. Mogą się zobaczyć podczas zakupów, modlitw, wykonywania publicznych kar i wyroków. Jako grupa są też potrzebne do wsparcia ideologii budowanej wokół własnej funkcji prokreacyjnej. Są zobowiązane między innymi do wspierania rodzącej podręcznej i wykonania w czasie porodu całego, zbiorowego rytuału.

²⁵ Por. F. Fearon, *The Handmaid's Tale finale affirms there's power in subversive uniform dressing*, <http://www.coneysoft.com/magazine/2017/8/5/the-handmaids-tale-uniform-dressing> (dostęp: 25.08.2018).

Podręczna w społecznym dyskursie

Aby sprawdzić, w jaki sposób wizerunek podręcznej jest wykorzystywany w dyskursie o prawach kobiet, wykorzystano kwerendę internetową, w której przydatnym narzędziem była wyszukiwarka Google, a także jej funkcja Alert Google pozwalająca na ustawienie indywidualnych powiadomień dla wybranych haseł. W przypadku niniejszej kwerendy zarówno wyszukiwanie, jak też powiadomienia bazowały na jednym hasle, w dwóch wersjach językowych, polskiej — „opowieść podręcznej” i angielskiej — „handmaid’s tale”. Wyszukiwanie ograniczono jedynie do działu wiadomości — co w praktyce oznaczało skupienie się na treściach pojawiających się w mediach internetowych (głównie prasie online i portalach).

Najwięcej rekordów i powiadomień dotyczyło — zgodnie z przewidywaniami — serialu produkowanego dla platformy Hulu. Były to informacje dotyczące premier sezonów i poszczególnych odcinków, zawartości produkcji, obsady, twórców, nagród, spekulacji w kwestii dalszego rozwoju fabuły i planów co do kolejnego sezonu. Szczegóły tych wyników nie zostały tutaj omówione, bo nie są one przedmiotem analizy. Skupiono się na rekordach, które odnosiły się do wykorzystania tej narracji w dyskursie o prawach kobiet. W dalszej części zaprezentowano kilka wyodrębnionych z zebranego materiału sposobów eksploatacji *Opowieści podręcznej* na tym polu, w tym: akty performatywne, działania z obszaru społecznej odpowiedzialności biznesu i skojarzenie z akcją #metoo.

Podręczna w aktach performatywnych

Uniform podręcznych jest wyrazisty, ale też dość prosty. Jego samodzielne wykonanie nie nastrocza większych trudności. W wersji najbardziej podstawowej do zrobienia płaszcz wystarczy kawałek czerwonej tkaniny, a charakterystycznego czepka biały papier. Precyzyjność odwzorowania nie jest jednak najważniejsza, istotne jest to, by na pierwszy rzut oka wiadomo było, że chodzi właśnie o odwołanie do postaci podręcznej.

Po raz pierwszy grupa kobiet ubrana w płaszcze i czepki podręcznych pojawiła się w teksańskim senacie, by zaprotestować przeciw zaostrzeniu prawa dotyczącego aborcji. Kobiety milcząco zajęły miejsca w ławach dla publiczności²⁶. Tworząc półkole ustawiły się także w senackim holu, każda z nich trzymała transparent wykonany ręcznie z hasłem dotyczącym zmian w prawie²⁷. Warto nadmienić, że swego rodzaju

²⁶ C. Pearson, *Women Wore „Handmaid’s Tale” Robes To The Texas Senate*, https://www.huffingtonpost.com/entry/women-wore-handmaids-tale-robres-to-texas-senate_us_58d034bee4b0ec9d29de74f5?guc-counter=1 (dostęp: 25.08.2018).

²⁷ *Ibidem*.

układy choreograficzne wykonywane w milczeniu przez podręczne są charakterystyczne dla serialu. Kobiety protestowały w senacie jeszcze przed emisją produkcji, więc to jak wyglądały i w jaki sposób się zachowywały wynikało jedynie ze znajomości materiałów promocyjnych Hulu oraz wcześniejszych przedstawień wizerunku podręcznej.

Zdjęcia kobiet trafiły do mediów tradycyjnych i internetowych. Chętnie dzielili się nimi również użytkownicy mediów społecznościowych. Organizacje walczące o prawa kobiet i prawa reprodukcyjne udostępniały zdjęcia i nagrania z tego wydarzenia na swoich profilach na Facebooku i Twitterze²⁸.

Po tym jak grupa kobiet przebranych za podręczne pojawiła się w teksańskim senacie, znalazło się wiele ich naśladowczyń w Stanach Zjednoczonych i w innych miejscach na świecie²⁹. W czerwcu 2017 roku w Waszyngtonie przed Kapitolem milczące kobiety w strojach podręcznych protestowały przeciw dyskryminacji oraz naruszaniu praw reprodukcyjnych i obywatelskich³⁰. „Podręczne” pojawiały się też między innymi na protestach w Concord, Columbus i Missouri³¹. W styczniu 2018 roku, w pierwszą rocznicę objęcia urzędu przez Donalda Trumpa kilkanaście „podręcznych” znalazło się wśród setek protestujących przeciw jego polityce. Kobiety wzięły udział w marszu do willi prezydenta USA na Florydzie³². Podobne protesty, głównie związane z prawami kobiet i prawami reprodukcyjnymi, miały miejsce na przykład w Toronto, Dublinie i Buenos Aires³³.

Podręczna i CSR

Wizerunek podręcznej bardzo często jest wykorzystywany przez organizacje walczące o prawa kobiet i prawa reprodukcyjne, a także przez osoby z nimi związane oraz popierające ich działalność. Najczęściej ma to wyraz w opisanych aktach performatywnych. Nie tak oczywiste są akcje, w które włącza się także sektor komercyjny w ramach społecznej odpowiedzialności biznesu. Jedna z ciekawszych tego typu inicjatyw miała miejsce w Polsce.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ S. Harris, *The red robes of the Handmaid's Tale have gone global*, <https://www.sbs.com.au/topics/life/culture/article/2018/04/10/red-robes-handmaids-tale-have-gone-global> (dostęp: 25.08.2018).

³⁰ Ch. Hauser, *A Handmaid's Tale of Protest*, <https://www.nytimes.com/2017/06/30/us/handmaids-protests-abortion.html> (dostęp: 25.08.2018).

³¹ *Ibidem*.

³² E. Landers, *Women in „Handmaid's Tale” Costumes Protest Near Trump's Mar-a-Lago Resort*, <https://www.hollywoodreporter.com/news/women-handmaids-tale-costumes-protest-trumps-mar-a-lago-resort-1076284> (dostęp: 25.08.2018).

³³ Ch. Bell, *How the handmaid became an international protest symbol*, <https://www.bbc.co.uk/news/blogs-trending-44965210> (dostęp: 25.08.2018).

Przed premierą drugiego sezonu serialu, w ramach działań promocyjnych produkcji, platforma Showmax weszła w kooperację z firmami odzieżowymi Momu i Showroom³⁴, by wesprzeć organizację pozarządową Centrum Praw Kobiet, która nie otrzymała od rządu dotacji na działalność. Fundacja między innymi pomaga kobietom, które doświadczają różnych form przemocy, edukuje, prowadzi badania i kampanie społeczne³⁵.

Platforma Showmax rozpoczęła akcję od spotu *Na początku było słowo*, w którym aktorka Weronika Rosati, dziennikarka Hanna Lis i celebrytka Małgorzata Rozenek-Majdan odczytują negatywne komentarze na swój temat zaczerpnięte z Internetu³⁶. Kobiety ubrane są w białe koszulki z wyszytym napisem *Nolite te bastardes carborundorum* — jest to hasło z *Opowieści podręcznej* (z książki i serialu), które łagodnie tłumaczone jest jako „Nie daj się zgniebić draniom”³⁷.

Showmax za każde udostępnienie spotu przekazywał złotówkę na rzecz Centrum Praw Kobiet³⁸. Natomiast sklep Momu wprowadził do swojej oferty koszulki — dokładnie takie, w jakich występowały bohaterki spotu³⁹. Unikatowych strojów było tylko pięćdziesiąt, a każdy z nich kosztował 120 zł, dochód ze sprzedaży w całości trafił do wskazanej fundacji⁴⁰. Ubrania zostały wyprzedane już pierwszego dnia akcji.

Firma odzieżowa Showroom włączyła się w kampanię z akcją „Ostatnia kolekcja”, którą tak zapowiadała: „Już jest! Najgorętsza kolekcja 2018 roku dla kobiet. Inspirowana najnowszymi światowymi trendami: dyskryminacją, przemocą i brakiem równouprawnienia. [...] Dominuje tu czerwień, ujednolicone kroje i minimalistyczne dodatki. Wszystkie elementy zaprojektowane zostały zgodnie ze standardami Gileadu”⁴¹. W sklepie internetowym pojawiły się stylizacje podręcznych — kobiety w czerwonych płaszczach i białych czepkach. Miały też siatkowe torby na zakupy z pomarańczami — co też jest charakterystyczne dla serialu (zawartość ma być dobrze widoczna). Stylizacje to propozycje na randkę, do pracy i na imprezę — wszyst-

³⁴ M. Drozdek, *Centrum Praw Kobiet po raz trzeci bez dofinansowania z ministerstwa*, <https://kobieta.wp.pl/centrum-praw-kobiet-po-raz-trzeci-bez-dofinansowania-z-ministerstwa-6215687320918145a> (dostęp: 20.08.2018).

³⁵ *Centrum Praw Kobiet, Pomagamy*, <https://cpk.org.pl/co-robimy/pomagamy/> (dostęp: 30.08.2018).

³⁶ *Showmax prowadzi akcję dla kobiet*, <https://www.press.pl/tresc/53536,showmax-prowadzi-akcje-dla-kobiet> (dostęp: 27.08.2018).

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ „*Na początku było słowo*” — *Showmax na rzecz Centrum Praw Kobiet*, <http://www.proto.pl/aktualnosci/na-poczatku-bylo-slowo-showmax-na-rzecz-centrum-praw-kobiet> (dostęp: 27.08.2018).

³⁹ „*Nie daj się zgniebić draniom*”. *Dalszy ciąg akcji na rzecz Centrum Praw Kobiet*, <https://teleshop.wp.pl/nie-daj-sie-zgnebic-draniom-dalszy-ciag-akcji-na-rzecz-centrum-praw-kobiet-6268010388478081a> (dostęp: 27.08.2018).

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ A. Zimny-Zajac, „*Ostatnia kolekcja*” — *mocna kampania na rzecz wsparcia Centrum Praw Kobiet*, <https://kobieta.onet.pl/moda/ostatnia-kolekcja-mocna-kampania-na-rzecz-wsparcia-centrum-praw-kobiet/94lvbnz> (dostęp: 27.08.2018).

kie wyglądały dokładnie tak samo. Po kliknięciu na ubranie nie można było go faktycznie kupić, ale pojawiał się komunikat: „Jeśli nie zgadzasz się na świat, w którym kobiety nie mają wyboru, tak jak w serialu *Opowieść podręcznej*, to udostępnij tę stronę lub wesprzyj Centrum Praw Kobiet”⁴².

Odbyla się również specjalna sesja zdjęciowa w Warszawie. Materiały z niej trafiły do mediów tradycyjnych, internetowych i społecznościowych. Były także rozsyłane w materiałach prasowych działu PR Showmaxu. Tak o inicjatywie podjętej przez platformę mówiła Magdalena Marzec — communication manager Showmaxu: „To ostrzeżenie przed tym, by działać już teraz, aby serialowa fikcja pozostała fikcją. W akcji chcemy wesprzeć wszystkich zaangażowanych w działania na rzecz poprawy dobrobytu kobiet i zachęcić do działania tych, którym sytuacja kobiet nie jest obojętna”⁴³.

Misja podręcznej w akcji #metoo

Premiera serialu *Opowieść podręcznej* odbyła się niedługo przed tym, jak w mediach rozlała się akcja #metoo podkreślająca, jak ogromna jest skala nadużyć wobec kobiet — przede wszystkim molestowania i wykorzystywania seksualnego. Produkcja w dużej mierze właśnie o tym traktuje. Jak wspomniano, serial stał się niekwestionowanym zwycięzcą gali rozdania nagród Emmy. Zaledwie miesiąc później ujawniono tzw. aferę Weinsteina, która zapoczątkowała m.in. ruch piętnujący nadużycia wobec kobiet w przemyśle filmowym i w showbiznesie w ogóle⁴⁴.

Od tego momentu ujawniono bardzo wiele podobnych sytuacji. Jednak pamiętać trzeba, że powstawanie *Opowieści podręcznej* to też showbiznes, dlatego tym bardziej, gdy produkcja dotyczy takiego tematu, jak łamanie praw kobiet, nie może do niego dochodzić na żadnym etapie przygotowywania serialu. Praca przy tej produkcji uchodzi w branży za wzorcową, kobiety mają w jej przygotowaniu dużą rolę — zarówno w kwestii planowania, wykonania, jak i kluczowych decyzji. Młode kobiety, uczące się na planie fachu, mogą się tam czuć bezpieczne i szanowane. „Nawet, jeśli głównymi reżyserami kolejnych części są takie tuzy jak Mike Barker (seriele *Fargo*, *Outlander*) czy Jeremy Podeswa (seriele *Gra o tron*, *Rzym*, *Rodzina Borgiów*), to pracują oni z młodymi reżyserkami, z którymi dzielą się pasją, wiedzą i doświadczeniem” — stwierdza Artur Zaborski w „Vogue”⁴⁵.

W serialu nie brakuje brutalnych scen przemocy i nagości, aktorki i aktorzy mają jednak wpływ na to, co trafi ostatecznie na ekran. Elisabeth Moss, która jest odtwór-

⁴² *Ibidem*.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ K. Belousova, *#MeToo było tylko kwestią czasu*, <http://wyborcza.pl/wiecejswiata/7,163812,23781109,metoo-bylo-tylko-kwestia-czasu.html> (dostęp: 25.08.2018).

⁴⁵ A. Zaborski, *Opowieść podręcznej zmienia rzeczywistość*, <https://www.vogue.pl/a/opowiesc-podrecznej-zmienia-rzeczywistosc> (dostęp: 25.08.2018).

czynią głównej roli i jednocześnie jedną z producentek serialu, potwierdza, że ma ostatnie słowo, gdy chodzi o to jakie sceny z jej udziałem ujrzą światło dzienne⁴⁶.

Twórcy *Opowieści podręcznej* udowadniają, że standardy pracy z poszanowaniem praw kobiet są możliwe w show-biznesie. Skłaniają też do refleksji nad dotychczasowym działaniem branży i nad utartymi schematami obowiązującymi w dość patriarchalnym i mizoginicznym środowisku.

W mediach pojawiła się między innymi dyskusja na temat tego, w jaki sposób traktowane są kobiety w superprodukcjach o Jamesie Bondzie — zarówno na ekranie, jak i w czasie pracy nad filmami⁴⁷. Obecne są w niej głosy wskazujące na uprzedmiotowienie kobiet i ich podporządkowanie w narracji oraz konieczność zmian również na planie tej produkcji. Równie wiele jest jednak opinii, które bronią dotychczasowej konwencji, w której James Bond to *macho*, kobieta jest raczej dekoracją i trofeum, a odtwórca głównej roli wybiera aktorkę, która ma zagrać jego partnerkę.

Podręczna i co dalej?

Przedstawiony tutaj proces przejścia kobiecej postaci z fikcyjnej, fantastycznej narracji do społecznego dyskursu — w tym wypadku o prawach kobiet — nie jest zbyt częsty. Na dodatek nie jest to postać superbohaterki, która ma wyjątkowe moce, nie jest kobietą sukcesu, idealną, ani świętą. Wręcz przeciwnie — podręczna to ofiara, wykorzystywana, gnębiona i zredukowana do roli całkowicie uprzedmiotowionej surogatki. Jednocześnie jednak taka, która się nie poddaje, walczy i ma siłę, dzięki której może przetrwać. Ma też swój charakterystyczny strój, nie może dzięki niemu latać, nie ma w nim ukrytej fantastycznej broni, ale czerwona tkanina i biały czepek zapewniają jej wyrazistość i dobrą widoczność. To sprawia, że jej przekaz jest jasny, nawet kiedy milczy.

Opowieść transmedialną o podręcznej można potraktować jak wyjątkowy przypadek, który warto poznać ze względu na jego niecodziennność i skalę. Z drugiej jednak strony, może on być zwiastunem i początkiem pewnej tendencji, w której bohaterki znane z rozrywkowej oferty kultury popularnej stają się ambasadorkami w różnych ważnych społecznie kwestiach. I do tej tezy przychyliła się także autorka — wskazując na zakończenie kolejny wart uwagi przykład, a mianowicie na homoseksualne bohaterki serialu platformy Netflix *Orange Is a New Black*, które swoim wizerunkiem wsparły między innymi ruch LGBT podczas poznańskiej parady równości⁴⁸.

⁴⁶ S. Łupak, *Licencja na całowanie. Czy Bond w czasach #metoo przestanie podrywać*, <https://film.wp.pl/licencja-na-calowanie-czy-bond-w-czasach-metoo-przestanie-podrywac-6289955261118593a> (dostęp: 30.08.2018).

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ N. Młodziejewska, *Poznań: Tęczowy mural z bohaterką serialu Orange Is The New Black*, <https://gloswielkopolski.pl/poznan-teczowy-mural-z-bohaterka-serialu-orange-is-the-new-black-zdjecia/ar/134-05837> (dostęp: 30.08.2018).

Bibliografia

- Atwood M., *Margaret Atwood on How She Came to Write The Handmaid's Tale*, „Literary Hub”, <https://lithub.com/margaret-atwood-on-how-she-came-to-write-the-handmaids-tale/> (dostęp: 30.08.2018).
- Atwood M., *Opowieść podręcznej*, Warszawa 1992.
- Atwood M., *Opowieść podręcznej*, Warszawa 2017 (e-book).
- Barzowski K., *Rok 2017 na małym ekranie. Kto wygrał grę o telewizyjny tron?*, <https://kultura.onet.pl/film/wywiady-i-artykuly/rok-2017-na-malym-ekranie-kto-wygral-gre-o-telewizyjny-tron/3bdem2j> (dostęp: 25.08.2018).
- Bell Ch., *How the handmaid became an international protest symbol*, <https://www.bbc.co.uk/news/blogs-trending-44965210> (dostęp: 25.08.2018).
- Belousova K., *#MeToo było tylko kwestią czasu*, <http://wyborcza.pl/wiecejswiata/7,163812,23781109,me-too-bylo-tylko-kwestia-czasu.html>, (dostęp: 25.08.2018).
- Centrum Praw Kobiet. Pomagamy, <https://cpk.org.pl/co-robimy/pomagamy/> (dostęp: 30.08.2018).
- Drozdek M., *Centrum Praw Kobiet po raz trzeci bez dofinansowania z ministerstwa*, <https://kobieta.wp.pl/centrum-praw-kobiet-po-raz-trzeci-bez-dofinansowania-z-ministerstwa-6215687320918145a> (dostęp: 20.08.2018).
- Fearon F., *The Handmaid's Tale finale affirms there's power in subversive uniform dressing*, <http://www.coneysoft.com/magazine/2017/8/5/the-handmaids-tale-uniform-dressing> (dostęp: 25.08.2018).
- Global Television Demand Report, January–December 2017, <http://www.upa.it/static/upload/par/parrot-analytics-the-global-tv-demand-report-2017.pdf> (dostęp: 25.08.2018).
- Harris S., *The red robes of the Handmaid's Tale have gone global*, <https://www.sbs.com.au/topics/life/culture/article/2018/04/10/red-robes-handmaids-tale-have-gone-global> (dostęp: 25.08.2018).
- Hauser Ch., *A Handmaid's Tale of Protest*, <https://www.nytimes.com/2017/06/30/us/handmaids-protests-abortion.html> (dostęp: 25.08.2018).
- Kämmerlings R., *To się nie może tutaj wydarzyć — bzdura! Wywiad z Margaret Atwood*, <http://wyborcza.pl/wiecejswiata/7,163753,23781148,to-sie-nie-moze-tutaj-wydarzyc-bzdura.html> (dostęp: 25.08.2018).
- Landers E., *Women in „Handmaid's Tale” Costumes Protest Near Trump's Mar-a-Lago Resort*, <https://www.hollywoodreporter.com/news/women-handmaids-tale-costumes-protest-trumps-mar-a-lago-resort-1076284> (dostęp: 25.08.2018).
- Łupak S., *Licencja na całowanie. Czy Bond w czasach #metoo przestanie podrywać*, <https://film.wp.pl/licencja-na-calowanie-czy-bond-w-czasach-metoo-przestanie-podrywac-6289955261118593a> (dostęp: 30.08.2018).
- Młodziejewska N., *Poznań: Tęczowy mural z bohaterką serialu Orange Is The New Black*, <https://gloswielkopolski.pl/poznan-teczowy-mural-z-bohaterka-serialu-orange-is-the-new-black-zdjecia/ar/13405837> (dostęp: 30.08.2018).
- „Na początku było słowo” — Showmax na rzecz Centrum Praw Kobiet, <http://www.proto.pl/aktualnosci/na-poczatku-bylo-slowo-showmax-na-rzecz-centrum-praw-kobiet> (dostęp: 27.08.2018).
- „Nie daj się zgniebić draniom”. Dalszy ciąg akcji na rzecz Centrum Praw Kobiet, <https://teleshows.wp.pl/nie-daj-sie-zgnebic-draniom-dalszy-ciag-akcji-na-rzecz-centrum-praw-kobiet-6268010388478081a> (dostęp: 27.08.2018).
- Opowieść podręcznej*, reż. V. Schlöndorff, 1990.
- Opowieść podręcznej*, serial, 2017–obecnie.
- Pearson C., *Women Wore „Handmaid's Tale” Robes To The Texas Senate*, https://www.huffingtonpost.com/entry/women-wore-handmaids-tale-robres-to-texas-senate_us_58d034bee4b0ec9d29de74f5?-guccounter=1 (dostęp: 25.08.2018).

- Platt R., *Revisiting „The Handmaid’s Tale”, the Opera*, <https://www.newyorker.com/culture/culture-desk/revisiting-the-handmaids-tale-the-opera> (dostęp: 30.08.2018).
- Showmax prowadzi akcję dla kobiet, <https://www.press.pl/tresc/53536,showmax-prowadzi-akcje-dla-kobiet> (dostęp: 27.08.2018).
- Wawrzyn M., *Najpopularniejszy netfliksowy serial lata 2017 to wcale nie „The Defenders”. Komu udało się przebić Marvela?*, <http://www.serialowa.pl/160082/najpopularniejszy-serial-lato-2017-netflix/> (dostęp: 25.10.2015).
- Zaborski A., *Opowieść podręcznej zmienia rzeczywistość*, <https://www.vogue.pl/a/opowiesc-podrecznej-zmienia-rzeczywistosc> (dostęp: 25.08.2018).
- Zimny-Zajac A., *„Ostatnia kolekcja” — mocna kampania na rzecz wsparcia Centrum Praw Kobiet*, <https://kobieta.onet.pl/moda/ostatnia-kolekcja-mocna-kampania-na-rzecz-wsparcia-centrum-praw-kobiet/94lvbnz> (dostęp: 27.08.2018).

Nolite te bastardes carborundorum. The handmaid in the media discourse about women’s rights

Summary

The handmaid is the protagonist of a transmedia story begun with Margaret Atwood’s dystopian novel about Gilead, a regime in which women are deprived of their rights. The handmaids are a unique group — they are fertile, a rarity in a country plagued by infertility. The women, treated as objects, are allocated as surrogates to childless couples from the most privileged class. The image of the handmaid became popular thanks to a new generation television series produced for the Hulu platform, and subsequently begun to be used in the fight for women’s rights. In the first part of the article the author analyses the handmaids and their place in the dystopian narrative and in the second — the way in which they are used in the social discourse about women’s rights. In this the author focuses on performative campaigns, corporate social responsibility and links between the characters and the #metoo campaign.

Keywords: *Handmaid’s tale*, handmaid, women’s rights, Margaret Atwood